

Bazyli Tichoniuk

Formacje z sufiksem -uszko wśród nazwisk współcześnie w Polsce używanych

---

Acta Polono-Ruthenica 7, 109-113

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bazyli Tichoniuk
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytet Zielonogórski

Formacje z sufiksem *-uszko* wśród nazwisk współcześnie w Polsce używanych

1.0. Nazwiska z sufiksami deminutywnymi wywodzą swój rodowód od form rzeczownikowych patronimów syntetycznych, które, jak potwierdzają dokumenty sądowe, używane były do końca XVIII w.¹ Największą popularność uzyskały one na terenach wschodnich Rzeczypospolitej szlacheckiej. Sposób tworzenia patronimów oraz formanty zostały przeniesione z tradycji budowy zdrobniałych form imion osobowych. O ile przy tworzeniu form imion zakres użycia sufiksu był ograniczony, jako że nie od wszystkich imion powstawały formacje z konkretnym sufiksem, o tyle dobór podstawy patronimów został znacznie rozszerzony. Sufiks mógł się łączyć nie tylko z dowolnym imieniem lub jego formą, ale i z przezwiskiem ojca. Gdy do imion wprowadzał on cechę ekspresywną, do patronimów wносił cechę małości, eksponowaną w relacji: duży – mały, czyli ojciec – syn, np.: Paweł (ojciec) – *Pawlenia*², *Pawlik*, *Pawlonok*, *Pawluk*, *Pawluta* (mały Paweł, czyli syn Pawła).

1.1. Do przyrostków tworzących formy patronimiczne, które następnie zostały utrwalone jako urzędowe nazwiska, należy zaliczyć sufiks *-uszko*. W początkowym okresie formowania hipokorystyk imiennych był to sufiks złożony, który pojawiał się w wyniku zestawienia afiksu podstawy *-uch*, *-usz* i formantu *-ko*, np.: *Andruch*, *Andrusz* + *-ko* > *Andruszko*, *Janusz* + *-ko* > *Januszko*, *Kostiuch* + *-ko* > *Kostiuszko*, *Pietruch* + *-ko* > *Pietruszko*. Popularność powyższych deminutywów spowodowała

¹ Pisałem o tym w artykule *Patronimy w aktach sądowych starostwa bielskiego (lata 1774–1781)*, [w:] *Antroponimia słowiańska*, pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i J. Dumy, Warszawa 1996, s. 323–327.

² B. Tichoniuk. *Белорусский патронимический суффикс -еня в современных фамилиях жителей Польши*, [w:] *Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства*, red. A. M. Мезенко, Л. М. Вардамацкі, Віцебск 2000, s. 146–150.

wyodrębnienie się samodzielnego formantu tworzącego spieszczone formy imion (por. współczesne formy białoruskie: *Данілушка, Філінушка, Кірылушка, Максімушка*³) oraz patronimy.

1.2. Zróżnicowanie graficzne wygłosu -a|o poszczególnych rodzajów antroponimów powstało w rezultacie rozprzestrzeniającego się akana i potrzeby odróżniania imion (-a) od nazwy odojcowskiej (-o).

2.0. W *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych* Kazimierza Rymuta, skąd pochodzi materiał do niniejszych badań, zarejestrowanych zostało około 400 000 antroponimów. Wśród nich tylko w 268 ostatnie dwie sylaby tworzą część wygłosową -uszko. Biorąc pod uwagę jej pochodzenie, nazwiska te można podzielić na następujące zbiory:

- formacje, w których poprzez wymianę poszczególnych liter w tej części nazwy nastąpiło upodobnienie struktury do formantu -uszko,
- derywaty z sufiksem złożonym, którego pierwsza sylaba należy do podstawy,
- konstrukcje z sufiksem -uszko.

2.1. Pomimo takich cech jak dziedziczność i niezmienność, dzięki którym nazwiska powinny były pozostać w nienaruszonej formie, część z nich zasadniczo odbiega od pierwotnego kształtu i występuje już jako odrębne nazwy. Mógł na to wpłynąć błędny zapis w księdze metrykalnej lub celowa korekta struktury nazwy. Wymiana czy też opuszczenie litery w podstawie tworzy nowe miano, pozostawiając je w tej samej grupie nazwisk. Podobne zmiany w części sufiksальной przenoszą nazwisko do innych struktur. A zatem grupa może poszerzać się kosztem błędnych zapisów, które tworzą podobne, ale nie tożsame części wygłosowe. Po przeprowadzeniu dokładnej analizy antroponimów, okazało się, że 85 nazwisk (czyli 37,72% ogólnego zbioru) to przeniesienia z innych grup strukturalnych.

2.1.1. Najwięcej nowych nazwisk (55–20,52%) powstało w rezultacie zamiany fleksji -a>-o, o czym świadczy częstotliwość ich użycia np.: *Czermuszka* (88)⁴ > *Czermuszko* (2) > *Czermuszko* (0), *Grzeluszka* (77) > *Grzeluszko* (1), *Heluszka* (451) > *Cheluszko* (0), *Hałamuszka* (14) > *Hałamuszko* (4); *Łotuszka* (15) > *Łotuszko* (1), *Ogłuszka* (96) > *Ogłuszko* (0), *Pałuszka* (115) > *Pałuszko* (3), *Roguszka* (341) > *Roguszko* (3), *Rozkuszka* (120) > *Rozkuszko* (0), *Smuszka* (244) > *Smuszko* (0).

³ М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімя*, 3: Структура ўласных мужчынскіх імён. Мінск 1982, s. 192–193.

⁴ W nawiasie zamieszczam częstotliwość użycia imienia.

2.1.2. Kolejne zmiany dotyczą zapisu jednej z głosek sufiksu podstawy: a>u: *Wardaszko* (242) > *Warduszko* (0), e>u: *Tereszko* (218) > *Teruszko* (3) > *Taruszko* (0), o>u: *Chandoszko* (37) > *Chanduszko* (11), *Chendoszko* (58) > *Chenduszko* (0), y>u: *Kopyszko* (48) > *Kopuszko* (0), *Kornyszko* (26) > *Kornuszko*, *Sołyszko* (12) > *Soluszko* (2); *Wieryszko* (36) > *Wieruszko* (2), ś>sz: *Spatuśko* (6) > *Spatuszko* (4), cz>sz: *Biuczka* (10) > *Biuczko* (3) > *Biuszko* (1) lub formantu: t > k: *Pakuszto* (5) > *Pakuszko* (0).

2.1.3. Na pojawienie się tych zmian zasadniczy wpływ wywarły dwie postacie, które zajmują wysokie miejsce w historii i kulturze polskiej: Tadeusz Kościuszko i Stanisław Moniuszko. Dzięki tym osobom białoruska struktura nazwisk nie tylko została spopularyzowana na terenach etnicznych polskich, ale i w pewnym stopniu nobilitowana.

Pod wpływem tych formacji dokonywano zmian graficznych w niektórych nazwiskach o zbliżonym kształcie, nie naruszając zbytnio kształtu fonetycznego, np.: *Grzegórzko* (328) > *Grzegószko* (11) > *Grzeguszko* (8). Powszechnej przeróbce uległ Polski antroponim *Ochędózka*, z którego po zmianach graficznych i fonetycznych powstało 13 nowych nazw, w tym 4 zakończone częścią dwusylabową *-uszko*: *Ocheduszko* (5) – *Ochenduszko* (261) – *Ochemuszko* (1) – *Ochęduszko* (210).

2.2. Sporą grupę (67 nazwisk, 25%) stanowią nazwy z sufiksem złożonym, na który składa się sufiks podstawy *-uch* lub *-usz* oraz formant zdrobniający *-ko*.

2.2.1. Licznie reprezentowane są tu struktury odimienne, powstałe jeszcze jako hipokorystyki, które bez dodatkowych zmian formalnych przeszły do patronimów, by wraz z wprowadzeniem dziedziczności zamienić się w nazwiska, np. *Anciuszko* (9) < *Auciuch* + *-ko*, *Andruszko* (827) < *Andruch*, *Andrusz* + *-ko*, *Awtuszko* (1) < *Awtuch* + *-ko*, *Bohuszko* (40) < *Bohusz* + *-ko*, *Hamuszko* (14) < *Hamusz* + *-ko*, *Januszko* (1121) < *Janusz* + *-ko*, *Jędruszko* (201) < *Jędruch* + *-ko*, *Kościuszko* (678) < *Kościuch* + *-ko*, *Maciuszko* (145) < *Maciuch* + *-ko*, *Matuszko* (155) < *Matusz* + *-ko*, *Naruszko* (65) < *Narusz* + *-ko*.

2.2.2. Obok nazwisk odpatronimicznych, pochodzących od form imion osobowych, grupę tę uzupełniają nazwy odprzezwickowe, których sposób urabiania był podobny, jako że ostatnią dodaną częścią był sufiks *-ko*, np.: *Bezuszko* (77) < *Bezuchy* / *Bezuchi* (< brs. *безухі*), *Głuszko* (721) / *Hłuszko* (2) < *Głuchy* / *Hłuchi* (< brs. *глыхі*), *Kożuszko* (214) < *Kożuch* (< stbrs. *кожух*), *Łapuszko* (5) < *Łapuch* (< brs. *лапух*), *Pam-*

puszko (2) < *Pampuch* (< brs. *namnyx*), *Pietuszko* (150) < *Pietuch* (< st-brs. *nemyx*), *Smuszko* (26) < *Smuha* (< brs. *cmuza*).

2.3. Konstrukcje z sufiksem *-uszko* stanowią pozostałą część, czyli 110 antropimów, tj. 41,05% ogólnego zbioru.

2.3.1. Najczęściej spotykaną podstawą są imiona osobowe (79 – 71,82%), np. *Adamuszko* (2) < *Adam*, *Awieruszko* (48) < *Awier* (< *Awierij*), *Charmuszko* (163) < *Charma* (< *Farmifij*), *Dmitruszko* (6) < *Dmitr* (< *Dmitrij*), *Fiedziuszko* (70) < *Fiedzia* (< *Fieodor*), *Hrydziuszko* (94) < *Hrydzia* (< *Grigorij*), *Hnatuszko* (12) < *Hnat* (< *Ignatij*), *Iwanuszko* (2) < *Iwan*, *Karpuszko* (11) < *Karp*, *Klimuszko* (73) < *Klim*, *Michajłuszko* (0) < *Michajło* (< *Michaił*), *Michałuszko* (180) < *Michał*, *Mikołuszko* (26) < *Mikoła* (< *Nikołaj*), *Mijsiuszko* (70) < *Misiej* (< *Mojsiej*), *Moniuszko* (754) < *Mon*, *Monia* (< *Ammon*), *Pawłuszko* (32) < *Paweł*, *Romanuszko* (2) < *Roman*, *Wasiluszko* (9) < *Wasil*.

2.3.2. Nazwy motywowane przezwiskami w tej grupie to: *Chitruszko* (70) < *Chitry* (< przym. brs. *ximpy*), *Czerepuszko* (22) < *Czerep* (< stbrs. *чепен*), *Gieduszka* < *Gieda* (lit. *giedojtas* ‘śpiewak’), *Lepietuszko* < *Lepiet*, *Lepieta* (< brs. *lenem*, *lenema*), *Popieluszko* (33) < *Popiel* (brs. *нопель*), *Waluszko* (121), *Woluszko* (3) < *Wole* (brs. *воле*), *Waluszko* (294), *Woluszko* (6) < *Woł* (brs. *вол*) i inne.

2.4. Poza powyższym podziałem pozostaje część nazw (10 – 3,73%), które mogą być motywowane różnie, np.: *Latuszko* (0), *Łatuszko* (17), <1) *Łatuszka* (*o* < *a*), 2) *Łatusza* + *-ko*, 3) *Łata* + *-uszko*; *Pietruszko* (145), *Pitruszko* (2) < 1) *Pietruszka* (*o* < *a*), 2) *Pietrucha* + *-ko*, 3) *Pietr* + *-uszko*; *Wawruszko* (25) < 1) *Wawryszko* (*u* < *y*), 2) *Wawrucha* + *-ko*, 3) *Wawr* + *-uszko*.

2.5. Pod względem językowym najbardziej zróżnicowana jest grupa pierwsza, jako że tworzą ją zdeformowane formy nazwisk, które powstały w różnych systemach językowych. Sufiks *-ko* w grupie drugiej wskazuje na proveniencję wschodniosłowiańską lub na pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Cechy językowe podstaw w grupie trzeciej sytuują genezę tych nazw w obrębie gwar białoruskich. Należy tu jednak zaznaczyć, iż granica pomiędzy grupą drugą a trzecią jest trudno uchwytne ze względu na wariantowy dobór podstawy słowotwórczej.

3.0. Wszystkie analizowane nazwiska, bez względu na ich sposób uformowania, przypisane są 10 281 osobom. Do nazw o frekwencji wyższej lub średniej należą takie, jak: *Januszko* (1121), *Pastuszko* (971), *Andruszko* (826), *Moniuszko* (754), *Głuszko* (721), *Kościuszko* (678), *Waluszko* (294), *Okuszko* (236), *Kozuszko* (214), *Ochęduszko* (210), *Ję-*

druszko i *Ochenduszko* (po 201), *Diduszko* (200), *Michałuszko* (180), *Charmuszko* (163), *Matuszko* (155), *Pietuszko* (150), *Maciuszko* (147), *Pietruszko* (145), *Hałuszko* (137), *Kotiuszko* i *Waluszko* (po 125), *Dziduszko* (121) i *Oworuszko* (114). Te 24 nazwy używane są przez 8184 osoby.

Antroponimy o niskiej częstotliwości występowania stanowią około 91,04% ogólnego zbioru, w tym 60 nazw (22,39%) utraciło cechę dziedziczności i zniknie z zestawu imion używanych, np.: *Chałuszko*, *Chlewamuszko*, *Cimuszko*, *Dzidziuszko*, *Filipuszko*, *Hatuszko*, *Łabuszko*, *Omieluszko* itd. Kolejne 44 imiona (16,42%) reprezentowane są przez pojedyncze osoby, np. *Awtuszko*, *Bachuszeko*, *Dowhuszko*, *Fedziuszko*, *Hridziuszko*, *Hrycuszko*, *Mikłuszko*, *Miniuszko*, *Ondruszko*, *Rastuszko* itd. i w najbliższej przyszłości skazane są na wymarcie.

3.1. Najwięcej osób legitymujących się nazwiskiem o omawianej strukturze według poprzedniego podziału administracyjnego zamieszkuje woj. białostockie – 1098. Kolejne miejsca zajmują województwa: suwalskie – 664, katowickie – 511, warszawskie – 503, wrocławskie – 464, olsztyńskie – 422 i koszalińskie – 400.

3.2. Rozmieszczenie takie, pomimo częściowego zakłócenia danych przez nazwy upodobnione, świadczy o tym, że osoby z tymi antroponimami przybyły spoza terenów etnicznych polskich. Wyłączając z tych badań stolicę kraju i najprężniej rozwijający się w powojennym okresie region przemysłowy – Śląsk, można stwierdzić, że frekwencja nazwisk wskazuje na falę przesiedleńczą z kierunku północno-wschodniego, co jednocześnie potwierdza tezę o białoruskiej genezie większości badanych nazwisk.